

Лариса
Карачевцева

СПІР ПРО ФІЛОСОФСЬКИЙ НОРМАТИВІЗМ У КОНТЕКСТІ ПРОБЛЕМИ ОБҐРУНТУВАННЯ: Ганс Альберт versus Вольфганг Кульман

Гострота і полемічність питання про філософський нормативізм розкриваються в дискусіях щодо змісту та статусу нормативної етики. В чому полягає значущість норми і як можлива етика як сукупність норм, зважаючи на конечність людського знання, а тому — засадову неостаточність будь-якого філософського розмислу? Показовим у контексті цього питання є переосмислення в ХХ сторіччі ролі трансцендентальної прагматики з огляду на її проект побудови нормативної етики як раціонального дискурсу про норми і цінності [Єрмоленко, 1999].

У певному розумінні трансцендентальна прагматика є нормативною етикою *per se*. Особливість цього філософського напрямку полягає в тому, що трансцендентально-прагматична рефлексія не обмежується характерними для традиційної етики роздумами про благо, цінності, моральність, добро та зло. Натомість вона є самою *комунікативною раціональністю* [Sierocka, 2001: S. 25]: йдеться не тільки про те, що етика є складовою людської взаємодії, а про те, що вона є *умовою можливості* цієї взаємодії, її водночас фундаментом і регулятивом. Утім, людська раціональність не може претендувати на абсолютність і вичерпність власних мисленневих процедур і висновків. Якого ж тоді смислу й статусу набуває філософська (і зокрема етична) нормативність, базована на раціональному обґрунтуванні? В ХХ сторіччі ця суперечність зумовила інтелекту-

альне протистояння між трансцендентальною прагматикою та критичним раціоналізмом. Результати й висновки їхньої полеміки прояснюють питання, чим є філософський нормативізм.

Одним з підважувачів трансцендентальної прагматики як нормативної етики є представник критичного раціоналізму Ганс Альберт. Він відкидає принцип достатньої підстави, що знайшло свій вираз у формулюванні так званої «трилеми Мюнхгаузена». Згідно з цією трилемою, ідея обґрунтування передбачає одну з трьох логічно суперечливих стратегій: 1) нескінченний регрес обґрунтувань, де кожна нова стадія вимагає нової логічної легітимації (*regressus in infinitum*); 2) довільна зупинка процесу обґрунтування, що заперечує ідею раціонального обґрунтування загалом, адже вибір цього кінцевого пункту є ірраціональним; 3) логічне коло, в якому не можна виявити автономного фундаменту пізнання (*petitio principii*) [Albert, 1982; Sierocka, 2001: S. 38–39]. Всупереч ідеї обґрунтування Альберт висуває ідею перманентного «критичного випробування». Досвід спроб і помилок наближає нас до істини, але ніколи не дає остаточної упевненості, адже будь-яке знання, згідно з Альбертом, є неабсолютним *per se*. Відповідно нормативізм є недосяжним у філософському знанні. Жодна норма не може бути обґрунтована остаточно: прагнучи універсальності і загальнозначущості, вона ніколи не стає цією універсальністю і загальнозначущістю.

Потрійний аргумент Альберта актуалізує важливе філософське припущення про неможливість остаточного обґрунтування. Значення цієї тези з огляду на зміст і статус нормативної етики є очевидним. Якщо у філософії неможливо здійснити процедуру остаточного обґрунтування, то філософія позбавляється можливості раціонального обґрунтування загальнозначущих і загальнообов'язкових положень. Зокрема, заперечення ідеї остаточного обґрунтування закриває для філософії можливість розглядати етичну норму як безумовно зобов'язувальну й тим самим — будувати систему інтерсуб'єктивних етичних принципів загалом. Іншими словами, висновки, що випливають з «трилеми Мюнхгаузена», підважують сам проект нормативної етики.

Слід сказати, що, попри ясність та очевидність предмета суперечки між трансцендентальною прагматикою та радикальною критикою, супротивники по-різному бачать проблемний контекст їхньої полеміки. Так, наприклад, трансцендентальні прагматики вважають, що їхня дискусія інспірована питанням про статус філософського знання з огляду на аргументаційну силу філософського міркування. Натомість теоретики критичного раціоналізму вбачають проблему в ототожненні істини з переконанням і визнанні окремих філософських тверджень такими, що не потребують перегляду. Іншими словами, критичному раціоналізму йдеться про фаліблізм: чи є він гносеологічно універсальним, чи обмежений певними регіонами знання. В радикальному формулюванні Альберта непевність і неостаточність поширено на всі сфери людського знання, починаючи від звичайного повсякденного знання, як-от політична обізнаність чи

господарська вправність, до знання наукового. В тому числі фаліблізм розповсюджено на знання філософське й ба навіть релігійне, адже непевність і оманливість (*fallacy*) у розумінні Альберта є конститутивною рисою людського знання [Albert, 1968].

Отже, на думку Альберта, будь-яка процедура, спрямована на остаточне обґрунтування, обов'язково потрапляє в одну з трьох аргументаційних моделей, з яких жодна, хоч її і приймають як послідовне доведення, не може задовольнити критичний розум. Утім, аналізуючи тип міркування, що є засадовим для теоретичної конструкції «трилеми Мюнхгаузена», Вольфганг Кульман помічає кілька прихованих упереджень, що живлять цю конструкцію. По-перше, як показує Кульман, у формулюванні своєї трилеми Альберт виходить з положення, що незаперечні і зобов'язувальні висловлювання можна отримати *тільки* шляхом обґрунтування. По-друге, ця теоретична конструкція передбачає, що обґрунтування — це процедура, згідно з якою зміст обґрунтування має отримати свою легітимацію від більш фундаментального «зовнішнього» змісту. По-третє, ця конструкція веде до думки, що сама раціональність з її раціональним міркуванням мають бути обґрунтованими. Вже прийняття цих положень — навіть без формулювання Альбертової трилеми — заперечує філософську можливість остаточного обґрунтування. Втім, вони оприявнюють ту внутрішню суперечність, що в цій трилемі закладена.

Справді, якщо ми вважаємо, що нічого не можна обґрунтувати, то в чому полягає сила і переконливість Альбертового обґрунтування? А якщо ми вважаємо, що все можна обґрунтувати, то чому постає проблема обґрунтування як така? Вказуючи на проблематичність і неостаточність будь-якого судження, Альберт робить неостаточним і свій власний вирок щодо неможливості остаточного обґрунтування.

Цю теоретичну неостаточність Альбертової конструкції змістовно розкриває Вольфганг Кульман. Не погоджуючись з теоретичними висновками згаданої трилеми, німецький філософ задає запитання: «Чи всьому треба шукати обґрунтування, чи можна все ставити під сумнів та оскаржувати?». Він зауважує, що сумнів та оскарження мають у собі істиннісні домагання, тобто шар безсумнівних переконань і вірогідностей, на які спирається мовець, аби висловити свої сумнів чи незгоду. Відтак сумнів належить до царини знання. Його внутрішня рефлексійна структура, а саме переконаність у беззаперечній істині, що уможливорює самі ці оскарження чи сумнів, вже уповноважує до запитання: «Чи існує сфера безсумнівного?».

Кульман вважає, що відповіді на питання про безумовну (чи безсумнівну) вірогідність слід шукати, міркуючи над сумнівом чи оскарженням як *мовленневими актами*, тобто міркуючи над «структурою, умовами можливості й тим самим над межами сумніву та оскарження» [Kuhlmann, 1981: S. 7]. Внутрішня структура мовленнєвого акту передбачає, що йому конститутивним чином належить *знання про себе як про дію*. Компетентний мовець

здатен висловлювати сумнів чи оскаржувати, розпізнаючи свій сумнів чи оскарження як акт. Іншими словами, він знає (принаймні імпліцитно), яким правилам треба слідувати, аби його акт був актом сумніву. Це явне чи неявне визнання того, що аргументаційні правила існують, і вони зобов'язують суб'єкта сумніву, аби його сумнів був послідовним та осмисленим.

Отже, в Кульмановому аналізі проблеми, яку актуалізує «трилема Мюнхгаузена», йдеться саме про це знання-дію, що виникає з перформативності мовленнєвого акту. Аргументаційну силу мовленнєвого акту забезпечує не тільки його пропозиційна складова, але перформативна: той, хто сумнівається в аргументації, не може не визнавати правил аргументації, інакше він не зможе свій сумнів осмислено оприятити. Аргументаційна ситуація відтак є нездоланною.

У трансцендентальній прагматичній тезі про аргументаційну нездоланність розкладають на три положення, а точніше вважають поєднанням трьох тверджень: 1) ми не можемо осмислено і послідовно, тобто не впадаючи у суперечність, оскаржувати правила та пресупозиції раціональної аргументації; 2) ми не можемо осмислено і послідовно, тобто без потрапляння у *petitio principii*, обґрунтувати ці правила та пресупозиції; 3) ми не можемо осмислено і послідовно, тобто не визнаючи їх хоч би й імпліцитно, міркувати проти цих правил та пресупозицій [Kuhlmann, 1981: S. 15].

Як приклад, Кульман розглядає висловлювання «мене не зобов'язують правила аргументації». Сказати «мене не зобов'язують правила аргументації» можна тільки тоді, коли я визнаю, що правила аргументації мене зобов'язують. Аби це висловлювання мало значення, тобто було розумно-осмисленим, воно має включати елемент мовленнєвої компетенції: як учасник дискусії, я мушу слідувати правилам аргументації, хоч би й заявляв, що я цим правилам не слідую. Іншими словами, це пропозиційне оскарження є водночас перформативним визнанням. Таке висловлювання створює суперечність, і ця суперечність є не логічною, а перформативною.

Перформативна суперечність, виявлена в спробі підважити аргументаційний дискурс, базується на *визнанні правил аргументації*. Аналіз цієї суперечності (а точніше — засад її уникнення) веде до висновку, що «обов'язок слідувати правилам аргументації не підлягає оскарженню» [Kuhlmann, 1981: S. 17]. Відтак ситуація осмисленого обґрунтування є нездоланною. Виявлення цієї нездоланності є, на думку теоретиків трансцендентальної прагматики, окресленням остаточних — нездоланих, несуперечливих, а тому переконливих — підстав для будь-якого осмисленого знання. Ці умови послідовного дискурсу та осмисленого знання мають сенс остаточного обґрунтування і є основою фiлософського нормативiзму.

ДЖЕРЕЛА

Єрмоленко, А. М. (1999). *Комунікативна практична філософія. Підручник*. Київ: Лібра.

Albert, H. (1968). *Traktat über kritische Vernunft*. Tübingen: Mohr Siebeck.

- Albert, H. (1982). Münchhausen oder der Zauber der Reflexion. In: *Die Wissenschaft und die Fehlbarkeit der Vernunft*. Tübingen.
- Kuhlmann, W. (1981). Reflexive Letztbegründung. Zur These von der Unhintergebarkeit der Argumentationssituation. *Zeitschrift für philosophische Forschung* (SS. 3-26), Bd. 35, H. 1. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann. Режим доступу до статті: <https://www.jstor.org/stable/20483097>.
- Sierocka, B. (2001). Z debaty nad ideą etyki normatywnej. In: *Etyka — Wspólnota — Działanie. Szkice z filozofii współczesnej* (SS. 25-48). Wrocław: Dolnośląska Szkoła Wyższa Edukacji.

Карачевцева, Лариса — кандидат філософських наук, молодший науковий співробітник відділу філософії культури, етики та естетики Інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України.
